

הרב איתן וייסמן

הנקמה המותרת והמוסר שבאיסורה

הקדמה

נאמר בתורה בחומש ויקרא (י"ט, יח) "לא תקום ולא תטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה'".

היימסילת ישרים" (פרק י"א) בהתייחסות לאיסור הנקימה כותב כך: "גם השנאה והנקימה קשה מאוד לשימלט ממנה לב האדם, כי האדם מרגיש מאוד בעלבונותיו ומצטער לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטול לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש...".

הנה, כמה טבעית היא הנקימה וכמה קשה להימנע ממנה ובכל זאת "גזרת מלך היא" ולקיימה אנו מצווים.

במאמר זה בחרנו שלא לעסוק בפרטי ההלכות שבאיסור הנקמה, אלא בעניינים הבאים:

- א. **ההיתר שבנקמה.** באילו מצבים מותר לנקום? למי מותר לנקום, ואולי אף מחויב בזה? ובאילו סוגי אנשים לא נאסרה כלל הנקמה?
- ב. **המוסר שבאיסור הנקמה.** מדוע יש לאסור על הנקמה אם טבעית היא כל-כך לאדם עד שיהוא קל רק למלאכי השרת, כפי שכותב היימסילת ישרים" שהבאנו לעיל?

להלן נציג את מקורותינו התלמודיים של איסור הנקמה, המופיע כבר במקרא כפי שצויין לעיל.

תלמוד בבלי (מסכת יומא דף כב, ע"ב-כג, ע"א)

"אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול? מפני שמחל על כבודו, שנאמר 'ובני בליעל אמרו מה ישענו זה? ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש' וכתוב 'זיעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד' וגו'. ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם. והכתיב 'לא תקם ולא תטור'? ההוא בממון הוא דכתיב. דתניא: איזו היא

נקימה ואיזו היא נטירה?
נקימה – אמר לו השאילני מגלך, אמר לו, לאו. למחר אמר לו
הוא, השאילני קרדומך. אמר לו, איני משאילך כדרך שלא
השאלתני זו היא נקימה.
ואיזו היא נטירה? אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו, לא.
למחר אמר לו השאילני חלוקך, אמר לו, הילך, איני כמותך שלא
השאלתני, זו היא נטירה.
וצערא דגופא לא, והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין
חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושמחין ביסורין עליהן
הכתוב אומר 'אואהביו כצאת השמש בגבורתו' לעולם דנקיט ליה
בליביה. והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל
פשעיו? דמפיסו ליה ומפיס".

ובהתייחסות ממוקדת יותר ביחס למהות הנקימה מצאנו בספרא, פרשת קדושים
פרק ד', הלכה י-יא:

(י) "לא תקום. עד היכן היא כחה של נקימה? אמר לו השאילני
מגלך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו איני
משאילך כשם שלא השאלת לי מגלך, לכך נאמר לא תקום:
(יא) לא תטור. עד היכן כחה של נטירה? אמר לו השאילני
קרדומך ולא השאילו, למחר אמר לו השאילני מגלך, אמר לו הא
לך, איני כמותך, שלא השאלת לי קרדומך, לכך נאמר לא תטור".

א. היתר הנקמה

בהסתכלות שטחית על דברי התורה "לא תקום לא תטור את בני עמך" נראה
לומר, שציווי זה נאמר בכלליות על העם כולו ללא יוצא מן הכלל. לכולם ובכולם
אסור לנקום. אולם מדברי סוגיית הגמרא ביומא שהבאנו לעיל, נראה שישנם כמה
יוצאים מן הכלל כפי שיפורטו לקמן. כמו כן, צריך לברר האם האיסור לנקום הוא
בכל בן-אדם או רק באדם מעם ישראל, והאם גם בעם ישראל ישנם אנשים שמותר
לנקום בהם? אנו נתייחס ל"יוצאים מן הכלל" הבאים:

1. חיובי ממונות ודיני נפשות,
2. תלמידי חכמים,
3. מלך,
4. גויים, יהודים מומרים ואפיקורסים,
5. "מי שאינו חברו".

1. חיובי ממונות ודיני נפשות

ישנה שאלה בנוגע לאיסור הנקמה, שהרי בתורה קיימים ציוויים בדיני ממונות, שהעיקרון שבהם הוא "כאשר עשה כן יעשה לו" - האין בזה נקימה? ומה נקימה גדולה יותר מלקחת אדם שרצח במזיד ובהתראה ולהוציאו להורג על-פי ביי"ד? אם כן כיצד דינים אלו עולים בקנה אחד עם ציווי התורה "לא תקום ולא תטור את בני עמך? וכך שואל בהרחבה ביי"ד הקטנה" (הלכות דעות, פ"ז, ס"ק ח'). הפרשנים מיישבים את העניין.

נצטט בתחילה את דברי הרמב"ן לויקרא (י"ט, יח): "וענין הנקימה והנטירה, כבר פירשוהו רבותינו (תוי"כ קדושים ד', י-יא) שהוא בדבר שאין בו חיוב ממון... כי בדבר שנתחייב לו חברו ממון כגון בניזקין וכיוצא בהן, אינו מחוייב להניח לו, אבל יתבענו בבי"ד וישולם ממנו מפסוק 'כאשר עשה כן יעשה לו...' וכל שכן בענין נפש, שיהיה נוקם ונוטר לו עד שיגאל דמי אחיו מידו...".

כלומר, איסור הנקימה והנטירה נאמר אך ורק בעניינים בהם אין מקום לתביעה משפטית בבית-דין, לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות. שכן במקרים אלו רשאי ואולי אף חייב האדם לתבוע את נזקו ואת דמי אחיו מידי העבריין.

הרלב"ג (שם) וה"בכור שור" (שם) כותבים גם הם ברוח דברים אלו. וכך מביא ביי"ד הקטנה" (הלכות דעות, פ"ז, ס"ק ט'), להלן חלק מדבריו: "כי בכל אשר הזהירה התורה שלא להזיק איש את חברו אם בממון ואם בגוף... וכמו כן בכל דבר המשפט שבין איש לחברו אשר מסרה התורה לבי"ד שהם ישפטו בדבר... ודאי לא הזהירה התורה שלא ינקום ולא יטור... ובדבר שנתחייב לו ממון אינו מחוייב להניח לו אבל יתבענו בבי"ד וישולם ממנו. וכל שכן בעניין נפש שיהיה נוקם ונוטר לו...".

2. תלמידי חכמים

מפשט הסוגיה ביומא שהבאנו לעיל, עולה כי תלמיד חכם חייב לנקום בלבו על עלבונות ובזיונות שאינם ענייני ממון כל עוד לא ביקשו ממנו סליחה. כך מובא בשם ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: "כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם". וכן בהמשך, לאחר ששאלת שם הגמרא: "וצערא דגופא לא? והא תניא הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין...?" עונה הגמרא: "ההוא דנקיט ליה בליביה". ושאלת הגמרא: "והאמר רבא כל המעביר על מידותיו...?" עונה הגמרא: "דמפייסא ליה ומפייס". כלומר, כל עוד לא פייסו את התלמיד חכם צריך הוא לנקום בלבו. וכן במסכת שבת (סג, ע"א) מובא: "אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא חוגרהו על מתניך".

לפיכך יש לתמוה מדוע "היראים" (סימן מ"ז) וספר "החינוך" (מצוה רמ"א) לא כותבים שתלמיד חכם צריך לנקום ולנטור? ובאמת שאר המוסקים התירו ואף חייבו את תלמידי החכמים לנקום מפני בזיון התורה שיש בביושם. אך נראה שגם בכך יש חילוקים.

הריב"ש (שו"ת ריב"ש, סימן ר"כ) כותב שתלמיד חכם אסור למחול וחייב לנקום

בליבו כאשר ביזוהו בין בצינעא ובין בפרהסיא ורק אם ציערוהו אישית אז בצינעא יכול למחול ובפרהסיא אינו רשאי למחול. וכך ניתן לדייק גם מדברי המאירי (יומא כג, ע"א ד"ה "נקימה ונטירה") הכותב שם של מלך ולתלמיד חכם אסור למחול וצריך שהנקמה תהיה שמורה בליבם. ואם האדם הפוגע יענש על-ידי מי שיזדמן - לא ימנעו זאת. והמאירי לא מחלק בין בזיון בצינעא או בזיון בפרהסיא.

אולם רוב רובם של הפוסקים מחלקים בין בזיון תלמיד חכם בצינעא לבין בזיון תלמיד חכם בפרהסיא. ראשון לכולם, הוא הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה, פ"ז, הלכה י"ג) הפוסק: "אע"פ שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה, אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן, כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך.

וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין, ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו. וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו, וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה. במה דברים אמורים כשביזוהו או חרפוהו בסתר אבל תלמיד חכם שביזוהו או חרפו אדם בפרהסיא - אסור לו למחול על כבודו ואם מחל, נענש, שזה בזיון תורה. אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו". כלומר, הרמב"ם פוסק שאם ביזו תלמיד חכם בסתר יכול לנקום על כך וממיתת חסידות צריך למחול. אך אם ביזוהו בפרהסיא - אסור לו למחול, ואם מחל - נענש על כך¹.

וכבר תמהו המפרשים (וראה בלח"מ על הרמב"ם במקום) מהיכן לו לרמב"ם חילוק זה. הרי מפשט הסוגיה אין הבדל בין בזיון תלמיד חכם בסתר לבין בזיון תלמיד חכם בפרהסיא, כפי שאכן פסק הריב"ש שהובא לעיל! ומצאנו שני הסברים לחילוק זה:

א. מסביר הכס"מ (על הרמב"ם במקום ובכ"י, יו"ד, סימן של"ד, סעי' מז') שהרמב"ם למד זאת מסתירה בין שני מקורות בגמרא. שכן במסכת מגילה (כח, ע"א) מובא: "שאלו תלמידי את רבי נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים אמר להם... ולא עלתה על מטתי קללת חברי כי הא דמר זוטרא כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן...". כלומר, תלמיד חכם כן צריך למחול ולסלוח למצערם אותו. ואילו בסוגייתנו נאמר: "כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם"? מכאן למד הרמב"ם לחלק בין צינעא לפרהסיא. ופסק, שכאשר מבזים ומצערים תלמיד חכם בצינעא, על כך דיברה הגמרא במגילה שיש מידת חסידות למחול ולסלוח (ומכאן דברי הרמב"ם "וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרימוהו לכבודו"). אך כאשר מבזים ומצערים תלמיד חכם בפרהסיא אסור לו למחול על כך, ואם מחל - נענש. ועל מציאות זו מדברת הסוגיא ביומא ש"כ כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם".

ב. עוד אפשרות להסברת חילוק הרמב"ם בין בזיון תלמיד חכם בפרהסיא לבין בזיון תלמיד חכם בצינעא היא על-פי גירסת בנו של הרמב"ם בגמרא (כפי שמובאת

בספר "מעשה נסים" סימן י"ג). שכן בגירסה זו הנוסח: "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, והכתיב לא תקם ולא תטר? הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא". (במקום: "ההוא בממון הוא דכתיב").

לפי גירסה זו יסביר הרמב"ם ש"מילי דאורייתא" הכוונה לבזיון התורה ובזיון התורה זה דווקא כאשר מבזים תלמיד חכם בפרהסיא ובכהאי-גוונא אסור לו לתלמיד חכם למחול, אך בזיון תלמיד חכם בצינעא זה נחשב כ"מילי דעלמא" ולא בזיון התורה ובמקרה כזה מותר לתלמיד חכם למחול.²

בשיטה זו של הרמב"ם הלכו רוב הפוסקים שהם: סמ"ג (לאווין י"ב), סמ"ק (מצווה קכ"ט), "מנחת חינוך" (מצוה רמ"א), ב"י (יו"ד, של"ד), מהרש"ל (עמודי שלמה), ב"ח (שם, לאווין י"ב), "עמודי הארזים" (על "היראים", סימן מ') ויד הקטנה (הלכות מדע, פ"ז, ס"ק כ"א).

בהזדמנות זאת, ראוי לעמוד בקצירת האומר על עניין הדימוי של נקימת התלמיד חכם לנחש. יש במקורות שני הסברים שונים לדימוי:

א. להראות שלא על בזיונו הוא נוקם אלא על בזיון התורה

כך מסבירים הייעלזו חסידים" (עמ' פ"ה) ובי"מעיינה של תורה" (עמ' קי"ח בשם הי"שפתי צדק" בשם הבעש"ט) על-פי המדרש³ המספר, כי באו בעלי החיים אצל הנחש ושאלוהו איזו הנאה יש לך בנושכך את האדם, הרי אתה לא מרגיש שום טעם בנשיכה? ענה הנחש: אתם צודקים, אך מה אעשה שמשמים ציווני לנשוך כדי להעניש את האדם. כך תלמיד חכם שנוקם ונוטר על בזיונו צריך להרגיש כי לא על כבודו האישי הוא נוקם, אלא מן השמים מצווה הוא לנקום על כבוד התורה המתבזית בבזיונו.

1. מהיכן למד הרמב"ם שתלמיד חכם המחול על בזיונו שנעשה בפרהסיא נענש על כך? מסביר הבי" (שם) שלמד זאת מדברי הגמרא ביחס לשאול. וכך מביאה הגמרא: "אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו... ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוודק כל תלמיד שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם..." ומבין הרמב"ם שדברי הגמרא ביחס לתלמיד חכם הם בעצם הסבר מדוע נענש שאול. מפני ששאול היה תלמיד חכם ומחל על בזיונו ולכן נענש. וכך נראה שלמד גם המאירי (יומא כג, ע"א) שכן כותב "ועל זה אמרו כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש... אינו תלמיד חכם... ועל זה אמרו מפני מה נענש שאול? שמחל על כבודו" כלומר, גם המאירי מסמך את עונש שאול להלכה שלתלמיד חכם אסור למחול על בזיונו. משמע שהבין שעונש שאול בא בגלל היותו תלמיד חכם ובכל אופן מחל על כבודו.
  2. אולם הלח"מ (על הרמב"ם במקום) לא מסכים שניתן ללמוד זאת משאול. כי ניתן לומר ששאול נענש מפני שמחל על בזיונו בהיותו מלך. ואילו המשך הגמרא ביחס לתלמיד חכם הם דברים חדשים. ולכן נשאר עדיין הלח"מ ב"צריך עיון" מניין לרמב"ם שתלמיד חכם שמחל על בזיונו נענש על כך.
  3. וזו הייתה כנראה גם גירסת הריטב"א ב"ריה יז: ד"ה "אמר רבא" שכותב "ואע"ג דכתיב לא תיקום ולא תיטור? התם במילי דעלמא אבל במילי דשמיא איבעי ליה להיות נוקם ונוטר". וכנראה ש"מילי דשמיא" = "מילי דאורייתא" בגירסת בנו של הרמב"ם.
3. בגמרא, בתענית ח, ע"א אכן מובא הרישא של המדרש אך תשובת הנחש שונה ולא קשורה לנושא זה. לא מצאתי את המשך המדרש כפי שמצוטט בספרים אלה.

ובאותו כיוון רק בצורה קצת שונה מביא ב"אוצרנו הישן" את ה"דברי חכמים" (על ויקרא י"ט, יח) המסביר שלפני עניין התלמיד חכם מובא בגמרא: "...מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו שנאמר 'ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש וכתוב 'ויעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד...' ובמקום אחר אומרים חז"ל שנחש רצה לנקום בעם ישראל על הכתוב בתורה "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'". כלומר, הוא נקם את נקמת עמו ולא את נקמתו האישית. כך התלמיד חכם נוקם את נקמת התורה ולא את נקמתו האישית.

ג. להראות על עוצמת נקמה קטנה

בהגדות מהרש"א (יומא כג, ע"א) מסביר על פי הפסוק הנאמר לנחש "ואיבה אשית בינך ובין האשה... הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב". כלומר, למרות שהאדם פוגע בנחש במקום עיקר חיותו, בראש, הרי הנחש מכה במקום שפל, בעקב. כך נקמת התלמיד חכם צריכה להיות בעוצמה קטנה ביותר.

וב"תורה תמימה" (ויקרא י"ט, יח ס"ק ק"כ) מסביר שנקמת התלמיד חכם הולכת ופוחתת כמו ארס הנחש שככל שהנחש מזקין כוח הארס שבו הולך ונחלש.

3. מלך

כך יוצא מפשטות הגמרא ביומא שם: "אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו...". אולם, לפי זה קשה על דוד המלך שמחל לשמעיה בן גרא כאשר קיללו קללה נמרצת כמסופר בשמואל ב', ט"ז, ה-י ואומר שם דוד: "הנה בני אשר יצא ממעי מבקש את נפשי ואף כי עתה בן הימיני הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה'?" ה"מנחת חינוך" (מצווה רמ"א) שואל זאת על ספר "החינוך" שמביא את דוד כדוגמה לאדם שמבין שכל מה שנעשה לו, מאת ה' הוא, ולכן לא נוקם ונוטר. והרי דוד המלך היה מלך? עונה ה"מנחת חינוך" שיתכן שלדוד לא היה אז עדיין דין מלך. ממשיך ה"מנחת חינוך" ושואל, הרי דוד הוא תלמיד חכם וכיצד מחל! ועונה שבאותן נסיבות היה לדוד נימוק מדוע לא לנקום, אך עובדה שהוא לא מחל לו לעד, שהרי ציווה את בנו שלמה להוריד את שיבת בן גרא בדם שאולה (מלכים א', ב', ח).

המהרש"ל ("עמודי שלמה", לאוין י"א) עונה⁴ כי אכן דוד היה מלך, אך מלך בפרהסיא דינו מקביל לתלמיד תלמיד חכם בצינעא, ומותר לו למחול לאיש אשר ביזה אותו. מפני שמלך המוחל על בזיונו, אין בכך בזיון גדול כי כולם יודעים שיש באפשרותו לנקום ורק מפאת רחמנותו מחל לאיש אשר ביזה אותו ואין בכך בזיון המלכות ובזיון התורה (במקרה שהמלך הוא גם תלמיד חכם).

ובהגות ראבע"ש (על המהרש"ל, שם) עונה עוד תשובה: דוד הבין שבאותה שעה "כלתה אליו הרעה מאת המלך העליון" ולכן לא רצה לנקום, אך שמר את נקמתו בליבו. ואכן, ברגע שחזר לכסא מלכותו מיד בא שמעי בן גרא לפייסו. ובגלל פיוס זה מחל לו. ומדוע, אם כך, ציווה על שלמה לפגוע בו? מפני כבוד אימו של שלמה - המלכה בת שבע שעל כבודה לא יכול המלך דוד למחול.

4. המהרש"ל מביא שם עוד שתי תשובות אך לא זכיתי להבינס.

4. גויים, יהודים מומרים ואפיקורסים

בתורת כהנים (פרשת קדושים, פ"ד, הלכה י"ב) מובא: "לא תקום ולא תטור את בני עמך - (אבל) נוקם אתה ונוטר לאחרים". ופירושו הפרשנים ש"לאחרים" הכוונה לעכו"ם. וכן מביא "היראים" (סימן מ') וב"דינא דחיי" (לאווין י"א-י"ב). וכך נראה בפשטות מהמדרש. ואכן בתנ"ך אנו מוצאים הרבה פסוקים על נקמה בגויים. לדוגמה: "הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום" (דברים ל"ב, מג); "ויוזע בגויים לעינינו נקמת דם עבדך השפוך" (תהלים ע"ט, י); "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע" (תהלים צ"ד, א). ועל הפסוק האחרון שהבאנו מביאה הגמרא בברכות לג, ע"א: "גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר אל נקמות ה'..." ואנו גם מתפללים על כך כל יום בתפילת שחרית "לעשות נקמה בגויים תוכחות בלאומים". לכן, מקשה ב"עמודי הארזים" (על "היראים" סימן מ') מדוע הרמב"ם, הסמיג וספר החינוך לא הביאו זאת להלכה? אולם ברמב"ם, טוען ב"שם חדש" (על "היראים", שם), אפשר לומר שרמו לכך. שכן דייק בלשונו וכתב בפ"ז מהלכות דעות, הלכה ז' "הנוקם מחברו". וכן בהלכה ח' (שם) דייק וכתב "כל הנוטר לאחד מישראל". כלומר גם ברמב"ם ניתן לדייק כדברי תורת כהנים הנ"ל.

אך על הסמיג וספר החינוך נשאר שאלתו של "עמודי הארזים" בצי"ע.

אולם מלשון ה"כלי יקר" (ויקרא י"ט, יח) נראה לי לחדש בעניין זה דבר שלא מצאתי בפוסקים. שכן ה"כלי יקר" כותב: "לא אמר עמיתך לפי שהנקימה והנטירה תכונה רעה בגוף האדם ואין מן הראוי לבקש נקמה על שום אדם שהוא מבני עמך אם טוב ואם רע, לפי שמסתמא הנקמה היא על מה שעשה לך בגופך או בממונך והדברים ההם אינן ספונין וחשובים כל כך שיהיו ראויין לנקום עליהם. אמנם מותר לעשות נקמה בגויים כי המה מסתמא רוצים להעבירך מעל מצות ה' ולהדיחך מעל ה' אלקיך וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה ע"ז, כי היא נקראת נקמת ה', לכך נאמר כאן את בני עמך למעט הגוים שאינן מבני עמך שנאמר (תהלים קמ"ט, ז) 'לעשות נקמה בגויים, כי נקמת ה' היא...".

כלומר, ה"כלי יקר" מדגיש שההבדל בין איסור הנקמה בישראל והיתר הנקמה בגויים הוא הבדל ענייני ולא הבדל גזעי. פירוש, בישראל מדובר בעניין גוף וממון שאינם כה חשובים לנקום עליהם. אך בגויים מדובר בענייני רוח, שרוצים להדיח יהודי מלהאמין בה' ובזה מותר לנקום. לפי זה, אם גוי לא ירצה להשאל מגלו לישראל יהיה אסור לנקום בו כי מדובר פה בענייני ממון. ומאידך גיסא, אם יבוא יהודי וינסה להדיח את חברו מלהאמין בה' יהיה מותר לנקום בו.

ומה הדין ביחס למומרים ולאפיקורסים מישראל?

ב"עמודי הארזים" (על "היראים", סימן מ') מוכיח מלשון ה"תורת כהנים" כי דווקא בגוי מותר לנקום, אך בישראל, אפילו ברשעים הגמורים שבהם, אסור לנקום. ולמרות שהם יצאו מכלל "אחיך", מ"מ לא יצאו מכלל "בני עמך". וכן כותב המהר"ם שיק על המצוות (מצווה רמ"ג).

אמנם, כנגדם, בספר "טעמי המצוות להרדב"ז" (מצווה כ"ז) כותב שמואל לנקום ולנטור במי שאינו עמך במצוות כי במידה שהוא מודד מודדים לו. וכן ב"אור החיים" (ויקרא י"ט, יח) כותב: "דקדק לומר 'אחידי'⁵, 'עמדי'⁶, לומר שאין מצווה אלא על אנשים שעושים מעשה עמך, אבל שונאי הי' כגון המומרים והאפיקורסים אסור לאהוב אותם...".

הרי בפירוש שמואל לנקום בכופרים ובמומרים שבישראל. וכן מוכיח ה"חוקרי לבי" (יו"ד, ח"ב, סימן פ', ד"ה "אך את זה") מהרמב"ם (מצווה ש"ב) ומספר "החינוך" (מצווה רל"ח) שטוענים שעל שנאה גלויה עוברים בלא תיקום ולא תיטור. וכמו שמואל לשונא ישראל כאשר מוצא בו ערות דבר, כמובא בפסחים (קיג, ע"א) כמו כן מותר במצב זה לנקום ולנטור בהם.

5. "מי שאינו חברו"

המהרש"ל ("עמודי שלמה", לאווין י"ב) עומד על שינוי לשונו של הסמ"ג באיסור הנקמה ובאיסור הנטירה. שכן באיסור הנקמה כותב הסמ"ג "הנוקם על חברו עובר בלא-תעשה". ואילו באיסור הנטירה כותב הסמ"ג "כל הנוטר **לאחד מיישראל** עובר בלא-תעשה". ומסביר המהרש"ל שהסמ"ג דייק בלשונו. ואכן איסור הנקמה שייך דווקא בחברו. שכן אדם שמסרב להשאיל למי שאינו חברו (בעקבות כך שאותו אדם גייס לא הסכים להשאיל לו) לא מוכח שעושה זאת מכוח הנקמה. שכן אפילו שאומר לו "איני רוצה להשאילך כשם שאתה לא השאלתני", אפשר לומר שסיבתו האמיתית לסירובו להשאיל היא מפני שאינו מכירו ובכל מקרה לא היה משאילו. וזה שאומר לו שסירובו הוא כנקמה, זה רק תירוץ. ורק במי שהוא חברו וברור שהיה משאילו, ועכשיו אינו רוצה להשאילו - פה ברור שעושה זאת כנקמה ומפני כך זה אסור. אולם הגרי"פ (על הרס"ג, ח"ב, עמ' נ"א) לא מסכים לחילוק זה בטענה שלא מצאנו יסוד כזה בשום פוסק⁸. ועוד, שנקמה ונטירה איתקשו זה לזה ומניין לחלק שנקמה זה דווקא בחברו בעוד שנטירה זה בכל אחד מיישראל. לכן, טוען הגרי"פ, שאיסור הנקמה נאמר בין בחברו ובין בשאינו חברו.

ב. המוסר שבאיסור הנקמה

הרמב"ם (שורש תשיעי) מחלק את ציווי התורה לארבעה חלקים. ובלשונו: "דע, שכל צווי התורה ואזהרותיה הנה הם בארבעה דברים: בדעות ובפעולות ובמדות ובדבור...". ומביא הרמב"ם דוגמות לכל חלק:

5. כוונתו לפסוק הקודם "לא תשנא את אחיך בלבבך".
6. כוונתו לפסוקנו "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך".
7. שמוכיח כן מהרמב"ם ומספר החינוך.
8. אמנם המהרש"ל יענה שלמד זאת מלשון הסמ"ג.

דעות - אמונה בהי, לא להאמין באל זר.
פעולות - להקריב קורבנות, לבנות את ביהמ"ק.
מדות - צדקה, חסד, אהבה, נקימה ונטירה.
דיבור - רכילות לשון הרע, שקר.

כאמור הנקמה והנטירה נכנסות בחלוקת הרמב"ם לקטגוריית המידות. ואכן בחלק זה של המאמר נחקר אחר שורש איסור הנקמה וניווכח עד כמה מוסר ועבודת מידות דורשת מאיתנו התורה בצוותה אותנו על איסור הנקמה.

שאלות כמה שאלות בסיסיות ביחס לאיסור הנקמה:

- א. "ואיית מאי שנא שאין הקבי"ה מזהיר בלאו על אותו שלא רצה על לא דבר להשאיל לחבירו כליו ועל זה שיש לו עליו טענה גדולה שלא רצה להשאילו תחילה הזהיר בלאו?" (ציטוט מהחזקוני, ויקרא, י"ט, יח).
- ב. ובכלל, מדוע לאסור על הנקמה? זו הרי מידה טבעית ביותר של האדם לגמול לחברו כאשר עשה לו. וכך מתבטא ה"מסילת ישרים" ביחס לנקמה (פרק י"א) בלשון: "מה שטבעו מכריח אותו". כלומר, אין פה לכאורה בעיה מוסרית כי לא הוא "התחיל" בסירוב להשאיל לחברו חפץ וכמובן שאין כאן בעיה ממונית ששייכת לבי"ד, ואם כן, כאמור, מדוע נאסרה עלינו הנקמה?
- ג. האם ישנו הסבר הגיוני מעבר לגזירת הכתוב? מדוע מותר לנקום בגויים?

ואכן הפרשנים דנו בשאלות אלו ובבדיקתנו מצאנו ארבעה כיוונים שונים שמהם ניתן ללמוד הרבה מוסר.

1. להרבות אהבה ואחוה בעם ישראל

את השאלה שפתחנו בה מצאנו בכמה פרשנים והם: הראב"ד על הספרא (קדושים ד', יא), ר"ש משאנץ (שם), בחזקוני (שם), "מושב זקנים" על התורה בשם הרא"ש (שם), "יד הקטנה" (הלכות דעות, פ"ז, ס"ק יא) וה"בכור שור" (ויקרא י"ט, יח). והם תירצו שאיסור הנקמה נאמר דווקא על השנאה שבדבר ולא על הסירוב להשאיל⁹. כלומר, הראשון שלא הסכים להשאיל עשה זאת מתוך צרות עין או משום פחד פן יינזק הכלי ולא משום שנאתו לשני. ואין התורה מחייבת אדם להשאיל כלי לחברו בניגוד לרצונו. אך השני לא רוצה להשאיל לחברו משום שנאתו לראשון שלא רצה אתמול להשאילו. את זה, את השנאה שגורמת לנקמה, אוסרת התורה¹¹.

9. "לא תיקום ולא תיטור את בני עמך" - בני עמך ולא גויים.
 10. בי"ד הקטנה" (שם) מוכיח זאת מ"דבר הלמד מעניינו" שכמו שהפסוק הקודם (וי) מדבר על "לא תשנא את אחיך בלבבך" וסוף פסוקנו (יח) מדבר על "ואהבת לרעך כמוך", כלומר, מדובר על אהבה ושנאה, כך גם תחילת הפסוק העוסק באיסור הנקימה מדבר על בעיית שנאה וחוסר אהבה.
 11. ואם אכן השני שלא ירצה להשאיל חפץ וסיבתו תהיה גם מתוך צרות עין או פחד להפסד הכלי ולא מתוך שנאה אין בכך איסור לאו של "לא תקום" ("יד הקטנה", שם). וכמו כן אם הראשון שיסרב להשאיל חפץ יעשה זאת מתוך שנאה, גם הוא עובר על "לא תשנא" ו"לא תיקום" (ר"ש משאנץ, שם).

שור" שהתורה רצתה להגביר את האהבה והאחוה בעם ישראל. אם התורה הייתה מתירה את הנקמה היה זה הופך ל"כדור שלג" שאין לו סוף. לכן בא הקב"ה ואומר: "תנצח האהבה שיש לך עמי את השנאה שיש לך עמו ותשאל לו בשביל אהבתי ולא תיקום ומתוך כך יבוא שלום בינכם".

ה"בכור שור" מוסיף גם על המשך הפסוק "אני ה'" - "וראויה אהבתי לשכח את השנאה". וראיתי בספר "חידושי הלב" (על פסוק זה) שמדמה זאת לאדם שזכה בפרס כספי גדול מאוד. האם עתה יכעס על חברו שציערו מעט קודם לכן? הרי ברור ששמחתו הרבה על זכייתו תשכח ממנו את כעסו. כך בדבר זה, השמחה הגדולה שאמורה להיות בלב היהודי על כך שהי אוהבו צריכה לבטל כל רגש ורצון לנקמה בחברו.

ובאותו כיוון הולך גם ספר "החינוך" (מצווה רמ"א) בתועלת השנייה של מצווה זו וכותב: "ועוד נמצא במצווה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני אדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה השם שלום להם". וכן כותב גם הרלב"ג (בפירושו על פסוק זה). לפי הסבר זה מובן היתר הנקמה בגויים שכן אין שום עניין להגביר את האהבה והאחוה בין אדם מישראל לבין גוי שלא רצה להשאילו.

2. ענייני העוה"ז - לא ראויים לנקום עבורם

בדרך זו נקט ה"כלי יקר" (על הפסוק), המסביר בהרחבה שכל הדברים שבין אדם לחברו מישראל, עליהם רוצה האדם לנקום, הם בדברים שנעשו לו בגופו או בממונו, ודברים אלה אינם ספונים וחשובים כל-כך שיהיו ראויים לנקום עליהם. ומביא על כך משל לילד שמשחק ובונה בניינים נהדרים מצעצועיו, ובא אדם והורס את בנייניו. נקל לשער את גודל הכאב והכעס של הילד הניגש לאביו בבכי תמרורים בתביעה חד-משמעית - מוות לאותו אדם! ואכן רצון הילד, במצב שכלו הנוכחי, הוא באמת להרוג את אותו אדם. אך וודאי שהאב לא ישגיח בתביעה זו מפני שעניין פעוט זה לא שווה מריבה אם אותו אדם. כך ביחס לנקמה. האדם צריך להבין שענייני העוה"ז הם זמניים וחולפים ואינם כה חשובים וכדאיים לנקמה.

אמנם ביחס לגויים, מותרת הנקמה, שכן הם מסתמא רוצים להדיחך מעל ה' אלוקיך וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה על כך. בדרך זו מסביר ה"כלי יקר" את הגמרא בברכות (לג, ע"א): "גדולה נקמה שנתנה בין ב' שמות", שחז"ל מורים פה שתחילת הנקמה וסופה לא תהיה כי אם לשם ה'¹².

בדרך זו כבר הקדים והלך הרמב"ם (הלי דעות, פ"ז, הלכה ז') בכותבו: "אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבנינים דברי הבל והבאי ואיך כדי לנקום עליהם...".

ב"יד הקטנה" (הלי דעות, פ"ז, ס"ק י"א) מחבר בין טעם ב' לטעם א' בכותבו: 12. וכבר הזכרתי לעיל (ביחס להיתר הנקמה בגויים) שנראה לחדש מדברי ה"כלי יקר" שהותרה הנקמה בגויים רק מתי שעושים דברים בהם רוצים להדיח יהודי מעל ה', אך אם לא רצה להשאילו חפץ - אסור לנקום גם בגוי. ומאידך גיסא, אם יבוא יהודי וינסה להדיח את חברו מעל ה', אזי יהיה מותר לנקום בו. (וחידוש זה לא נמצא עד כה בפרשנים והפוסקים).

"...כאילו תאמר די להם לשנוא ולהקפיד איש על חברו במעשה שאסרה התורה אבל לא על דברי הבאי. כי ודאי כל עניין שלא הקפידה התורה עליו (כבנידון דיין שהתורה לא הקפידה על כך שאדם ישאיל חפץ לחברו בניגוד לרצונו) ודאי אינה רק הבל והבאי. ואם היו שונאים ומקפידים זה על זה על עניינים כאלה הרי אין קץ וסוף לדבר ויהיו כל ימיהם בשנאה וקטטות מריבות".
כלומר, לא ראוי לנקום בעניינים קטני ערך ואם ינקום זה יוביל לחוסר אהבה ואחוזה בעם ישראל, ואת זה רוצה התורה למנוע.

3. חינוך להבנה כי הכל נתון ברצון ה'

בדרך זו מסביר ספר "החינוך" את שורש מצוות איסור הנקמה¹³, כפי שכותב: "שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצער ורוחו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גור עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום (שמואל ב', ט"ז, יא) 'הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך', תלה העניין בחטאו ולא בשמעי בן גרא".

בדרך זו הולך גם ה"חפץ חיים" בפירושו לתורה (ויקרא י"ט, יח) וזה לשונו: "אין לו לאדם להתרעם על חברו שלא עשה עמו טובה, או לא הלווה לו מעות וכדו' כי מסתמא לא נקצב מאת הש"י הטובה הזו אצלו. ומביא הח"ח בשם גאון אחד, משל למה הדבר דומה: "לאחד שצריך לאיש ששמו ראובן ושאל לאנשים איפה יוכל למצוא את ראובן וענו לו שבמקום פלוני נמצא קיבוץ של אנשים, אולי ישנו ביניהם. וילך להתם לדרוש עליו ולא נמצא שם ראובן. האם על יעלה על דעתו להתרעם על כל אחד מהנאספים שם, למה שמו שמעון או לוי, ולא ראובן? אלא עליו ללכת למקום אחר לבקש את ראובן האמיתי". כמו כן כותב הח"ח: "למה לו להתרעם על האיש שאינו רוצה למלות¹⁴ בקשתו, אחרי שאין זה האיש שהיה רצון השי"ת עליו להיטיב עמו, עליו ללכת לבקש את הטובה ממי שנגזר עליו להיטיב עמו".

מה גדול המוסר שמלמדת אותנו התורה, לפי הסבר זה, בצוותה על איסור הנקמה. האדם צריך להכניס אל ליבו את אותה הכרה עמוקה, אך בסיסית, כי כל מה שיש לו וכל מה שיקבל זהו מרצונו יתברך. ואם כך - אם לא הצליח להשיג דבר שחפץ בו אל לו להאשים ולכעוס על אחרים כי זהו רצון ה' ועליו לנסות בדרכים אחרים אולי יחפוץ ה' בדרכים אלו.

אולם הסבר זה לא נותן תשובה הגיונית מדוע מותר לנקום בגוי. הרי גם גוי שמסרב להשאיל חפץ - זהו רצון ה' ועל מה ינקום בו האדם?

13. הסברו הראשון.

14. צריך להיות 'למלא'. וכתב 'למלות' על דרך אנלוגיית גזרת ל"א לל"י, הנפוצה בלשון הרבנית.

4. עם ישראל - עם אחד, גוף אחד

מובא בירושלמי (מסכת נדרים, דף ל): "כתיב לא תיקום ולא תיטור את בני עמך, היך עבידא? הוה מקטע קופד ומחת סכינא לידוי תחזור ותמחי לדיה?". כלומר, הירושלמי אכן תמה כיצד מצווה אותנו התורה על איסור הנקמה שכה טבעית לאדם! ומלמדנו הירושלמי כי התורה דורשת מאתנו להבין שעם ישראל זה גוף אחד. גוף אחד - לא כמליצה אלא ממש גוף אחד. וכמו שברור לכל בר-דעת כי לא שייך שיד אחת "תעניש" את היד השנייה "ותחזיר לה" מכה, כך כל אדם מישראל צריך להבין, שאם אדם פגע בו, בין בממונו ובין בגופו, לא שייך "להחזיר לו" מפני שהוא פוגע שוב פעם בעצמו.

"ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", גוי אחד, גוף אחד. פגיעה באחד מעם ישראל פוגעת מיד גם בחברו מישראל. חז"ל ביטאו זאת יפה במדרש (ויקרא רבה, פ"ד): "תני רשב"י משל לבני אדם שהיו באים בספינה. נטל אחד מהם מקדח והחל קודח מתחתיו. א"ל חבירו למה אתה עושה כן? א"ל: מה איכפת לכם, לא תחתי אני קודח? א"ל: מפני שאתה מציף עלינו את הספינה".

מתוך הבנת אחדות עם ישראל בצורה כזו מובנת מאליה דרישה התורה ב"לא תקום". לא רק שאין פה איסור נגד טבע אדם, אלא יש פה בעצם הגנה לאדם הנפגע מפני עוד מכה שתחזור אליו כאדם הזורק כדור לקיר שלפניו והכדור חוזר אליו ומכה בפרצופו. ממילא מובן גם מדוע ביחס לגויים אין איסור נקמה שכן עם ישראל ואומות העולם אינם עם אחד, אינם גוף אחד ואדם מישראל הנוקם בגוי, לא פוגע בעצמו.

לסיכום:

יסודות גדולים באמונה לימדתנו התורה בצוותה על לאו ד"לא תקום". הן במישור **בין אדם למקום** - בהבנה העמוקה כי כל מה שניתן או לא ניתן לאדם זהו רצון ה', ובהבנת היחס הנכון בין ענייני העוה"ז וענייני העוה"ב התלויים בתורה ובמצוות. והן במישור של **בין אדם לחברו** - בהבנת חשיבות האהבה והאחוה בעם ישראל ובחזיון תודעת היותנו עם אחד כגוף אחד. נשמה אחת וחטיבה אחת תחת כסא הכבוד. כפי שמביא רש"י בשם המדרש על הפסוק "ויחן שם ישראל נגד ההר" - עם אחד בלב אחד.